

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

FUND OG FORSKNING

Bind 54

2015

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

With summaries

KØBENHAVN 2015
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 600.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 356.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen
Ivan Boserup
Jakob K. Meile

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Redaktionsråd:

Else Marie Kofod
Erland Kolding Nielsen
Anne Ørbæk Jensen
Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 500 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-136-7

ANMELDELSER

Robert Darnton: *Censors at Work. How States Shaped Literature*. The British Library 2014. 316 s., ill., indb. ISBN 978-0-7123-5761-6

Hvad er censur? Det er udgangspunktet for Robert Darntons seneste bog, som anlægger et historisk komparativt blik tre autoritære regimers mere eller mindre åbenlyse praktisering af kontrol og regulering af det trykte ord. Det drejer sig om det præ-revolutionære Frankrig (18. årh.), Britisk Indien (19. årh.) og det tidligere Østtyskland (20. årh.). Disse tre censurregimer behandles i hver deres hovedafsnit som er baseret på studier i de omfattende kildematerialer, som de ansvarlige myndigheder i hver af de tre stater har efterladt sig.

Darnton står bag et omfattende og på mange måder banebrydende forfatterskab, der især har kredset om statsmagt og bogmarked i 1700-tallets Frankrig, og sideløbende har han markeret sig som en af de vigtigste kræfter indenfor udformningen og udviklingen af moderne boghistorie. Helt centralt står her hans indflydelsesrige artikel fra 1982 *What is the History of Books?* hvor en hovedpointe er, at bøgernes tilblivelse og cirkulation må studeres indenfor et kompliceret system af relationer, der omfatter alt lige fra forfattere og papirleverandører til distributører og statsmagt. Litterære frembringelser skal derfor betragtes som noget, der bliver til indenfor rammerne af en kulturelt betinget orden. Det er grundlæggende set den model, som med denne bog forsøges overført til et mere overordnet studie af censur.

Censur af bøger har gennem århundreder været genstand for et utal af studier, og disse kan ifølge Darnton kondenseres til to grundfortællinger. Den ene er fortællingen om kampen mellem yringsfrihed og politiske og religiøse autoriteters bestræbelser på at undertrykke den. Den anden er en beskrivelse af hvordan enhver form for kommunikation også involverer begrænsninger og restriktioner af forskellig art. Førstnævnte har gennem tiden især haft en særlig tiltrækningskraft på studier af censur i oplysningstidens Europa, fordi den let lader sig indskrive i en fortælling om oplyste kræfters opgør med formørkede indgroede autoriteter. Samtidig går den også fint i tråd med en anden udbredt opfattelse af censur som uvidende bureaukraters overstregninger

og andre destruktive indgreb mod litteraturen. Det fremstår nu lidt oversimplificeret, da man internationalt set kan finde flere eksempler på nuancere historiske skildringer af censorernes arbejde, men Darnton har brug for denne dikotomiske konstruktion for at han egen undersøgelse kan stå skarpere. Han skriver nemlig op imod det man kan kalde den destruktive fordom om censuren, men ikke for at retfærdiggøre censur eller negligere dens konsekvenser, men for med hans egne ord at påvise hvordan “state intervention in the literary realm went far beyond the blue-penciling of texts. It extended to the shaping of literature itself as a force at work throughout the social order.” (s. 20) Med dette udgangspunkt vil han i de tre hovedafsnit påvise hvordan social og politisk kontekst spillede ind i forhold til statsmagtens bestræbelser på at forme litteraturen.

Det første hovedafsnit behandler statens intervention på bogmarkedet i 1700-tallets Frankrig, dvs. i en absolutistisk stat hvor censur af skrifter var påkrævet ved lov, og hvor kun de færreste stillede spørgsmål ved det. Her er Darnton med sin omfattende forskning i det 18. århundredes franske bogkultur afgang på hjemmebane og resultatet er ikke mindre end sublimt.

Udgangspunktet for karakteristikken af censuren er her de trykte skrifers fysiske fremtræden, der udover de alenlange tidstypiske indholdsbeskrivende titler var forsynet med et *priviligé* (trykketilladelse) samt udtalelser fra en eller flere censorer. Ikke sjældent var der tale om rosende anbefalinger, der beskrev bøgernes kvaliteter. Darntons pointe er her, censur af skrifter også kunne have positive konnotationer, og han sammenligner de trykte tilkendegivelser om censorernes arbejde med “by special appointment to Her Majesty the Queen”, altså det kvalitetstempel man eksempelvis kan finde på britiske kiksedåser. Det kan lyde en smule provokerende og som et forsøg på at bagateliserer censuren, men det er ikke Darntons hensigt. Selvfølgelig fungerede censuren også som kirkens og kongemagtens forsvarere, og der var bestemt mange der kom i klemme i systemet, men når det så er sagt er det tydeligt at censorerne også var pragmatiske, da streng håndhævelse af censuren ville dømme størstedelen af litteraturen ude. Censuren var organiseret under *Direction de la librairie*, og det store korps af censorer bestod ofte af akademikere, der i vidt omfang så sig selv som beskyttere af den franske litteraturs ære og som havde censuren som en form for sidebeskæftigelse. De havde med andre ord blik for en varieret og kritisk litteratur og af samme grund fandtes en underskov af graduerede godkendelser, der gjorde det muligt for

censursystemet at se igennem fingere med en smule uorden. Hvis en bog ikke umiddelbart ville kunne passere censuren, var konsekvensen som regel at censor og forfatteren og/eller udgiveren forhandlede sig frem til en løsning.

Censorerne arkiver indeholder ingen spor efter det man i dag ville forbinde med de virkelig kontroversielle bøger, såsom politisk kritik, majestætsfornærmelse eller ateistiske skrifter. De ville ikke have haft en chance i mødet med censuren, så de blev i stedet trykt i Schweiz eller Holland og illegalt smuglet over grænserne via illegale distributionsnetværk. Det leder Darnton frem til en væsentlig metodisk pointe, nemlig at en undersøgelse af censurforhold i 1700-tallets Frankrig ikke kan reduceres til kun at omfatte censorernes arbejde, men nødvendigvis også må forholde sig til bestræbelserne på at begrænse illegale bøgers cirkulation. Dette ansvar hørte under bogpolitiets inspektører, og arkivet efter deres arbejde giver indblik i de underverden af illegale distributionsnetværk som forsynede læserne med "mauvais livres", som inspektørerne kaldte dem. Dette spor forfølges ikke systematisk men belyses ud fra en række casestudies, der blandt andet omfatter historien om den nidkære politiinspektør Pierre-Auguste Goupil, der oparbejdede en så solid viden om den parisiske undergrundsbohandel, at han endte med selv at kaste sig ud i den lyssky virksomhed. Det gjorde han med stor succes indtil en mellemmand angav ham, og sendte Goupil i fængsel.

Bogens andet hovedafsnit om det britiske kolonistyre i Indien kredser om et interessant historisk paradoks. Storbritannien havde siden slutningen af 1600-tallet haft en vidtstrakt trykkefrihed, der i det 18. århundrede blev fremhævet som et ideal rundt om i hele Europa. I det 19. århundredes Indien stødte britisk liberalisme og trykkefrihed imidlertid sammen med en imperialistisk virkelighed. Hvordan kunne man på den ene side holde et stadig højere kor af potentielt farlige nationalistiske stemmer i ave, samtidig med at man officielt ikke kompromitterede den højt skattede trykkefrihed? I stedet for at forfalde til åbenlys repression etableredes et system, der ligner Michel Foucaults beskrivelse af kontrol gennem overvågning, der kunne føre til straf. Fra 1867 førtes et omfattende register over samtlige nyudgivne bøger fra alle provinser. Udgivere var forpligtede til at aflevere tre eksemplarer af alle tryksager sammen med oplysninger om forfatter, titel, bogtrykker, sprog, sidetal, format osv. Fra 1868 til 1905 er der registreret mere end 200.000 titler, der gav myndighederne et ganske detaljeret overblik over alt hvad der dukkede op på tryk – eller i det mindste alt det som trykkere og forlæggere oplyste. Overvågningen førte til straf, da briterne

omkring århundredeskiftet blev udfordret af indisk nationalisme, der blandt andet blev katalyseret af trykte skrifter. Forfattere til nationalistiske skifer blev arresteret, og i efterfølgende retssager udspillede der sig hermeneutiske diskussioner om sanskrit-grammatik og indisk litterær tradition, for at klarlægge teksternes postulerede nationalistiske indhold. Denne åbenlys repressive praksis fik gennem retssagerne et skær af retsstatslig legitimitet, der muliggjorde udøvelsen af en form for censur, der ikke skabte tilstrækkeligt røre, til at man hørte om det hjemme i Storbritannien. Facaden måtte opretholdes

Situationen i britisk Indien var ikke helt ulig den man senere så i DDR. Her praktiseres en effektiv ideologisk kontrol over hvad der blev udgivet, på trods af at censur officielt var forbudt i henhold til forfatningen. I den kommunistiske stat var det litterære marked underlagt samme planøkonomiske markedslogik som al anden næring. Det medførte at litterære udgivelser blev planlagt og beskrevet i en årlig såkaldt "Themenplan", der i detaljer udstak hvilke nye bøger der skulle udkomme, hvilke der skulle genudgives og i hvilke oplagstal af landets 78 forlag. Forlagene var principielt uafhængige, men i realiteten stod de i nær kontakt med partiet, der udpegede forlagsdirektørerne, hvormed forlagene sideløbende med æstetiske overvejelser også udøvede en ideologisk censur. Skulle problematisk stof alligevel slippe forbi redaktørerne fandtes der endnu et led, i skikkelse af den egentlige statscensur i *Hauptverwaltung Verlage und Buchhandel*, der skulle give den endelige godkendelse – Druckgenehmigung – beviset på at en bog var optaget i den kommende årsplan for litterære udgivelser.

De statslige censorer i DDR var ikke dårligt uddannede embedsmænd, men ofte folk med en universitetsgrad fra litteratur- eller sprogfag. Deres opgave var at være på vagt overfor problematiske elementer i tekster, som kunne være mere eller mindre åbenlyse former for kritik eller mere skjulte hentydninger, som eksempelvis brugen af ord, der kunne associeres til den massive statslige forurening. Korrekturlæsere kunne også på eget initiativ kaste sig ud i at indføre ændringer i teksterne. Et morsomt eksempel handler om et naturdigt med et vers om en gruppe fugleunger med "Die Köpfe nestwärts gewandt". En grafisk fejl havde fået nestwärts til at fremstå som westwärts, hvilket korrekturlæseren rettede til ostwärts. Alligevel er det Darntons pointe, at censuren her langt fra altid optrådte magtfuldkomment og dikterende, for selvom Darnton giver flere eksempler på forfattere der blev straffet for at ytre sig kritisk og stå ved deres holdninger, var der i censurens dagligdags håndtering ofte var tale om forhandlinger mellem redaktører, forfattere

og censorer – ikke ulig situationen i det 18. århundredes Frankrig. Det hang blandt andet sammen med at østtyske forfattere ofte parallelpublisherede deres bøger i Vesttyskland, hvilket ofte skete med statens billigelse, da DDR havde brug for D-mark og vanligvis modtog op til 75 % af forfatterhonorarerne. Udgivelser på vesttyske forlag virkede desuden som incitament til at undgå alt for åbenlys censur, da det kunne føre til pinlige sager i de Vesttyske medier.

Der går en lige linje fra Darntons foregående kulturhistoriske og boghistoriske forfatterskab og nærværende bog. Trykte skrifter og den statslige censur anslyses indenfor en større social og kulturel kontekst som “a subsystem within the social order” (s. 235). En kongeligt privilegeret litteratur er eksempelvis at betragte som en naturlig del af det 18. århundredes absolutistiske franske samfund, og censorernes udtalelser sammenligner han med de uddrag af anmeldelser, der i dag bringes på bøgers smudsomslag. Han fremhæver også at censorernes bearbejdelse af tekster i såvel 1700-tallets Frankrig som det 20. århundredes DDR på trods af de ideologiske under- eller overtoner også havde lighedspunkter med nutidig forlagsredaktion

Med sin komparative indfaldsvinkel kaster Darnton nyt lys over fænomenet censur. Bogen udfordrer traditionelle tilgange til censur, der lægger vægt på alene at betragte det som et redskab for politisk repression, og dermed udfordres også indlejrede forskningsdikotomier mellem censur og ytringsfrihed: “Because complicity, collaboration, and negotiation pervaded the way authors and censors operated, at least in the three systems studied here, it would be misleading to characterize censorship simply as a contest between creation and oppression. Seen from the inside, and especially from the censor’s point of view, censorship can appear to be coextensive with literature. Censors believed that they made literature happen. Instead of doubting their good faith, it would be more effective to treat it as an ingredient of the system.” (s. 234)

Bogen er grundigt dokumenteret med et noteapparat på knap 50 sider samt et kombineret sags- og personregister. Derimod er det forstemmende, at der ikke er medtaget en selvstændig litteratur og kildefortegnelse. I stedet findes alle referencer til såvel litteratur som kilder indføjjet i noterne, og det er altså ikke særligt praktisk. I det samlede billede er det dog blot en bagatel, der ingenlunde overskygger at vi her at gøre med et veldokumenteret og originalt bidrag til studiet af censur som kulturelt og historisk fænomen.

Samarbejdets mand. Minister Gunnar Larsen. Dagbog 1941-1943, udgivet af John T. Lauridsen og Joachim Lund. Det Kongelige Bibliotek & Selskabet til Udgivelse af Kilder til Danmarks Historie i samarbejde med Historika 2015, I-III, i alt 1.486 sider.

Gunnar Larsen (1902-1973) var administrerende direktør og bestyrelsesformand i Danmarks største virksomhed F.L. Smidth & Co., da han den 8. juli 1940 efter pres fra konservative kredse blev optaget i den nationale samlingsregering som upolitisk (partiløs) minister og med området offentlige arbejder som portefølje. Dermed fik han ansvaret for regeringens beskæftigelsesprogram, der blev udmøntet i forskellige infrastrukturprojekter. Som indflydelsesrig erhvervsmand var han tilhænger af samarbejdspolitikken med den tyske besættelsesmagt, og han blev en af udenrigsminister Erik Scavenius' nære forbundsfæller i regeringen. Han betragtede samarbejdspolitikken som en nødvendighed for Danmark – og også for erhvervslivet -, og han beskrives som samarbejdsivrig og tilhænger af en aktiv tilpasningspolitik. Han ledede den danske delegation i de strandede forhandlinger om en told- og møntunion med Tyskland i 1940, han fik aftalt den såkaldte "Fugleflugtslinje" fra Danmark til Tyskland, der blev påbegyndt i 1941, og han spillede en central rolle for etableringen af det såkaldte Østrumudvalg, der skulle sikre danske erhvervsinteresser i de tysk besatte dele af Sovjetunionen. Da han efter regeringens afgang i 1943 følte sig utryg, gik han i 1944 i eksil i Sverige. Han vendte tilbage i maj 1945, blev anholdt og fængslet, og som en af de mest fremtrædende, men også mest omstridte samarbejdspolitikere blev han i 1946 anklaget for sit økonomiske samarbejde med besættelsesmagten. Han blev først idømt fængselsstraf ved Byretten, men senere frifundet ved Østre Landsret og Højesteret. I 1954 bosatte han sig i Irland.

Fra 21. januar 1941 til regeringens tilbagetræden i august 1943 – og mere sporadisk frem til november 1943 – førte Gunnar Larsen næsten daglig og ofte meget udførligt dagbog. Det gjorde han øjensynligt ikke bare for at "fastholde øjeblikket for eftertiden," men også som de to udgivere John T. Lauridsen og Joachim Lund skriver som en slags "livsforsikring" med henblik på at han måske bagefter kunne blive draget til ansvar for en politik der ikke altid var lige populær (s. 19). Dagbogen blev i 1980 kopieret af Rigsarkivet og findes der i kopi, mens originalmanuskriptet nu befinder sig på Det Kongelige Bibliotek. Det har et samlet omfang af 2491 paginerede sider. Som udgiverne bemærker, så er der sider der er taget ud af manuskriptet, og det opviser følgende

nogle lakuner. Dem har udgiverne bestræbt sig på at udfylde ved at inddrage andet materiale bl.a. memoranda forfattet af Gunnar Larsen. Det var allerede i samtiden nogle bekendt at Gunnar Larsen førte dagbog, den er blevet udlånt til forskellige personer, den blev brugt bl.a. af den Parlamentariske Kommission efter besættelsen, og siden 1960erne har flere historikere fået tilladelse til at benytte dagbogen. I 2002 gav Gunnar Larsens datter Det Kongelige Bibliotek tilladelse til at dagbogen i sin helhed kunne blive udgivet. Og den foreligger nu som en omfattende publikation i tre bind, udgivet og kommenteret af John T. Lauridsen og Joachim Lund, et bind for hvert af årene 1941, 1942 og 1943.

Dagbogen, der som nævnt desværre har nogle udeladelser, er af udgiverne blevet suppleret med forskellige bilag og dokumentarisk materiale som f.eks. memoranda udfærdiget af Gunnar Larsen og hans breve til finansminister Vilhelm Buhl. Udgivelsen rummer ud over en udførlig indledning hvori der gøres rede for baggrund, overlevering, udgivelsesprincipper og dagbogens plads, en omfattende og fin kommentering af begivenheder, personer og emner samt et meget fyldigt og nyttigt person- og emneregister. Det er et virkeligt imponerende og åbenbart meget tidskrævende udgivelsesarbejde som de to historikere har lagt i publikationen. Det har de gjort på fornem vis.

Under overskriften "Samarbejdets mand" har udgiverne meget præcist og rammende placeret Gunnar Larsen i besættelsestidens politik og historiografi. Gunnar Larsens dagbog er den mest omfattende dagbog, der er overleveret fra en politiker og minister fra besættelsestiden, og den bidrager ikke bare med et vigtigt supplement til de andre udgivne dagbøger fra politikere, militærfolk og erhvervsfolk. Men den sætter også læsere og brugere i stand til at få et indblik i hvad man kunne kalde samarbejdspolitikens maskinrum. Dagbogen fremstår først og fremmest som en politisk dagbog, ført af en meget tyskvenlig person, der var rede til at gå langt for at imødekomme tyskerne og deres krav. Eksempelvis fremførte Gunnar Larsen under et regeringsmøde at Danmark kunne lære af de tyske erfaringer med at beskæftige mennesker dvs. beskæftigelsesarbejder og også Reichsarbeitsdienst (en slags arbejdspligt), og han støtter det tyske ønske om at få generaldirektør for DSB og formand for den Dansk-Tyske Forening Peter Knutzen optaget i regeringen. Han klandrer også sine ministerkolleger for deres manglende tyskkundskaber og dermed for at kunne indgå i tætte relationer! Til gengæld fik han selv af tyskerne tilladelse til at besøge Frankrig og Paris flere gange bl.a. i marts 1941, og han beskrev forholdet mellem den

tyske besættelsesmagt og franskmændene som “særdeles godt” (s. 162) og langt bedre end i Danmark. Han kunne også rejse til de besatte baltiske områder i 1942 for bl.a. at pleje F.L. Smidths interesser i Estland.

Dagbogen fremstår som en nøgtern referering af hans dagligdag og dens mange gøremål. Den består af en blanding af politiske drøftelser i regeringen og med kolleger og af ressource- og erhvervsmæssige emner med private omtaler og overvejelser. Og på den måde giver den ikke bare et fint indblik i de politiske overvejelser forbundet med samarbejdet med tyskerne og grænserne herfor. Men den gør også rede for Gunnar Larsens refleksioner herom. Dagbogens referering af ministermøderne fortæller om hvorledes centrale politiske emner i samarbejdet med tyskerne som f.eks. det tyske pres for at få fjernet Th. Stauning som regeringsleder og få regeringen omdannet blev håndteret og for deres krav om at få udsat kommunalvalget i 1941, den beretter om uenigheder i regeringen om hvor langt regeringen kunne gå i samarbejdet med den tyske besættelsesmagt, men den fortæller også om holdningen til modstandsbevægelsen og om enkelte ministres kategoriske afvisning af den fra 1943 tiltagende sabotage.

I dagbogen gives der samtidig indsigt i de mange konkrete problemer der var forbundet med at håndtere de af besættelsen påførte vanskeligheder – men også muligheder – for hans ressource. Det drejer sig om infrastrukturprojekter som “Fugleflugtslinjen” over Femern Bælt, havnebyggeri og vejarbejder for at fremme beskæftigelsen og mindske arbejdsløsheden. Projekter der også på en måde kunne komme hans egen virksomhed F.L. Smidth til gode. Men det gælder også hans krav til tyskerne om at få leveret råstoffer som forudsætning for at Danmark kan levere produkter til dem. Han beretter om håndteringen af brændselsituationen i de tre kolde vintre og dermed reguleringen af fremstilling og forbrug af tørv. På den måde formidler dagbogen et godt indblik i hvilke udfordringer besættelsen og samarbejdspolitikken stillede for det daglige arbejde i ministeriet.

Dagbogen efterlader indtrykket af Gunnar Larsen som en person med mange politiske og sociale kontakter med såvel tyskere som danskere, med politikere og erhvervsfolk. Den efterlader også billedet af ham som en person der i det danske demokrati befandt sig på dets rand med sin kritik af det politiske system og af sine politikerkolleger og med sine tanker om en mere autoritær statsform. Derfor synes hans ikke særligt flatterende skildring af kong Christian 10.s optræden i et møde i statsrådet i begyndelsen af 1941 lidt pudsig, han bruger udtrykket “farceagtig” om mødet eller kongens optræden (s. 42). Bemærkelsesværdig er

måske hvor lidt Gunnar Larsen fortæller om jødeforfølgelsen i Letland og Estland under hans besøg i 1942.

Det er alt i alt blevet en meget fornem og vægtig kildeudgivelse, som John T. Lauridsen og Joachim Lund på fortrinlig vis har fremlagt. Den vil vise sig nyttig for besættelsestidshistorikere og historikere i almindelighed og især for en historisk interesseret offentlighed fordi den giver et fint indblik i samarbejdspolitikken karakter og konkrete praksis, og måske kan den bidrage til om ikke forståelse for så dog forklaring på samarbejdspolitikken og dens vilkår. Spørgsmålet stiller sig selvfølgelig hvor meget nyt dagbogen bidrager med til vor viden om besættelsestiden og dens særlige betingelser. For de fleste besættelsestidsforskere bringer dagbogen formentligt ikke særligt meget nyt; den lægger dog en detaljerings- og informationsgrad for dagen – bl.a. angående ministermøderne, møder i krisekabinetet og hans rejseindtryk –, der ikke har været offentligheden bekendt i det omfang. Afgørende for nytten af dagbogen vil derfor stadig være de spørgsmål som historikerne og andre stiller til den. Og de kan som bekendt ændre sig med det fremherskende syn på besættelsestiden

De to udgiveres kommentering af dagbogen er meget detaljeret, informativ og vidende, og det er virkeligt et grundigt og imponerende arbejde som de to historikere har lagt for dagen. Det er som helhed blevet et fornemt arbejde de har udført. Kritisk skal der bare anføres et par småting. Jeg savner lidt konsekvens i de rettelser som udgiverne har foretaget i forhold til Gunnar Larsens manuskript. De korrigerer fejl i hans manus f.eks. navne, men de gør det ikke på side 72, hvor de lader det fortysskede udtryk "Gutakten" blive stående ikke bare i selve teksten, men også i den forklarende note – men det hedder altså "Gutachten" på tysk. Og så anføres det fejlagtigt at den tyske rigskansler Franz von Papen gik af 3. december 1932. Det skete faktisk 17. november – noten (nr. 9, s. 30) er noget misforståeligt formuleret. Det er ikke altid at de noter der skal forklare tyske forhold er helt dækkende.

Karl Christian Lammers

